

ROLANDAS BARTKUS

Kauno technologijos universitetas, Lietuva
Kaunas University of Technology, Lithuania

JUOKŲ KRĖTIMAS: ŠMAIKŠTUMAS AR PAŠAIPUMAS?

Joking: Wit or Ridicule?

SUMMARY

In this article I present an investigation of ethical questions related to joking: links between laughter and pleasure, wit, temperance, shyness, stupidity, pride and immorality, as well as the boundaries of making jokes – the legality and decency of joking. Using Aristotle's Principle of the Mean, lack and overabundance of humor are revealed as two poles. Moderate and subtle joking (wit) is to be held a virtue, thus how should a sharp irony or a biting sarcasm be evaluated? Is malevolence always present with ridicule and does shyness express decency? When examining the content of decency in contexts of interplay between values and virtues, nuances of self-control emerge. When self-control arises from fear, shame or inability, it is not decency or virtue. Good things emerge only from good origin. A subtle and noble person is a law for himself or herself: the culture of joking and the inner constitution of such a human being represents decency.

SANTRAUKA

Straipsnyje svarstomi juokų krėtimo etikos klausimai: juokavimo legalumas ir padorumas juokaujant – juokų krėtimo ribos, juoko sąsajos su malonumu, sumanumu, santūrumu, drovumu, kvailumu, puikybe, ištvirkimu. Pasitelkus Aristotelio vidurio taisyklę, atskleidžiami humoro stygiaus ir pertekliaus poliai. Saikingas, subtilus juokavimas (šmaikštumas) laikomas dorybe, o kaip vertinti kandžią ironiją ar kandų sarkazmą? Ar pašaipeje visuomet glūdi piktėžiuga, ar drovumas išreiškia padorumą? Vertybių ir dorybių sąveikos kontekstuose tikrinant padorumo turinį, išryškėja, kad susivaldymas, kylantis iš baimės, gėdos ar nesugebėjimo, nėra padorumas ar dorybė. Geri dalykai randasi tik iš gero prado. Subtilus ir kilniaširdis žmogus pats sau yra įstatymas: visa tokio žmogaus vidinė struktūra ir juokavimo kultūra reprezentuoja padorumą.

RAKTAŽODŽIAI: juokavimas, šmaikštumas, pašaipe, malonumas, padorumas.

KEY WORDS: joking, wit, ridicule, pleasure, decency.

IVADAS

Jau Aristotelis yra pastebėjęs, kad „vieniems vieni dalykai yra malonūs arba nekenčiami, o kitiems – visai kiti“ (Aristotelis 1990: 143, 1128b). Tai, kas ankstesnėse kultūrose kėlė juoką, šiandien gali skaudinti, gąsdinti ar būti nesuprantama. Juoko, nerimo, pykčio, neurozės sąsajos patenka į šių laikų psichoanalizės ir psichoterapijos tyrinėjimų lauką (Liepuonius 2008). Juoko patirtys nepasiduoda „objektyvaus žvilgsnio“ pretenzijoms jas susisteminti (Vasiliauskaitė 2008). Pasirodo, tai, kas privalėtų būti juokinga pagal kokią nors „juoko formulę“¹ – „kas kartojasi, inertiška ir mechaniška“ – nėra juokinga. Ir priešingai, juokinga yra „tai, kas įprastume pasirodo neįprasta, nelaukta, netikėta“ (ten pat: 79).

Nors juoko (juokavimo, juokingumo) tematika publikuotų straipsnių² išvalgos pravertė šiam darbui, visiškai skiriasi šio ir ką tik minėtų darbų tikslai. Šiuo straipsniu siekiama aptarti juokavimo ribas – juokavimo legalumą ir padorumą

juokaujant. Tad labiau koncentruojamasi į tai, kokie yra juokų krėtimo moraliniai aspektai, o ne į tai, kas ir kokiomis aplinkybėmis yra juokinga. Sumanymas realizuojamas pristatant ir analizuojant įvairias situacijas, tyrinėjant etinius kontekstus, svarstant, kaip juokavimo prigimtis ir raiška koreliuoja su kvailumu ir sumanumu, savikritika ir puikyste, santūrumu ir ištvirkimu, drovumu ir begėdyste³.

Aristotelio saiko principas, pritaikytas juokavimui, atidengia jo trūkumo ir pertekliaus poliūs. Juokdariui (pašaipūnui) būdingą perteklumą Stagiritis pavadina primityvumu, šiurkščiu, nemandagiu elgesiu (ten pat: 142–143, 1128a). Gebėjimas saikingai juokauti (arba šmaikštumas) laikomas dorybe (Špidlík 2007: 212).

Šiame straipsnyje daug dėmesio skiriama Aristotelio etinėms nuostatoms. Tiesa, atsižvelgiama ir į kitokius vertinimus, pavyzdžiui, smerkiančius bet kokį juokų krėtimą.

LEIDIMAS JUOKAUTI

Apie juoką sakiau: „Kvailystė!“
Koh 2, 2

Apaštalas Paulius Laiške efeziečiams rašo, kad juokų krėtimas yra netinkamas, lygiai kaip ištvirkavimas, netyrumas ar godulystė, begėdystė ar kvaila šneka (Ef 5, 3–4). Juokų krėtimas ir visoks prasiimanymas kyla iš tuščio, dyko buvimo (dykaduoniavimo), kuris pats savaime yra blogis (Am 6, 4; Pat 6, 6; Pat 31, 27). Tomášas Špidlíkas⁴ cituoja šv. Bazilijaus⁵ mintį, kad „tikinčiojo gyvenime neturi

būti laiko, skirto juokui...“ (Špidlík 2007: 213). Ibn Sabâ⁶ yra sakęs, kad „Egipte juokas krikšto ceremonijoje yra įvardytas kaip šėtono veikimas“ (ten pat). Tiesa, tiek šv. Bazilijus, tiek Klemensas Aleksandrietis⁷ absoliutų draudimą juoktis sušvelnina saikingumo teorija, skiriančia juoką kaip nekontroliuojamą impulsą ir džiaugsmingą šypsena, atskleidžiančią ramią sielą (ten pat).

Skaitydami Dykumos tėvų ir motinų istorijas, aptinkame jų asketiško gyvenimo

mo taisyklės *Ora et labora* išimčių. Išlikęs toks pasakojimas apie tėvą Antaną⁸ (Chryssavgis 2011: 106). Kartą vienas medžiotojas labai nustebo išvydęs jį džiūgaujantį su broliais. Antanas Egiptietis šiam pasiūlė kelis kartus stipriai įtempti lanką ir iššauti, kol medžiotojas išsigando, kad taip lenkiamas lankas gali sulūžti. Šv. Antanas paaiškino, jog pernelyg lenkiamas žmogus taip pat gali neatlaikyti ir jam reikia atokvėpio (ten pat: 106–107).

Aristotelis pripažįsta, kad „gyvenime būna poilsio valandėlių, kurias užpildo pramogos ar žaidimai“ (Aristotelis 1990: 142, 1128a). Beje, ir čia taikomi atsakomybės, saiko ir takto reikalavimai (ten pat). Taktiškai juokaujantys vadinami linksmomis ir mitriais (ten pat). Ir Šventajame Rašte randame ištarmių, pasisakan-

čių už gerą nuotaiką ir linksmumą. „Linksmas žvilgsnis⁹ pradžiugina širdį“ (Pat 15, 30), o „linksmas veidas“ yra „laimingos širdies ženklas“ (Sir 13, 26). „Linksmas širdis yra geras vaistas“ (Pat 17, 22). Siracido knygoje susieti linksmumas ir malonumas: „Kas yra gyvas ir linksmas prie stalo, patirs malonumo iš vaišių“ (Sir 30, 25).

Angliškame Šventojo Rašto tekste apie „juokų krėtimą“ (Ef 5, 3–4) kalbama kaip apie „coarse jesting“ – pažodžiui: „šiurkštus pajuokavimas“. Taip suprantant juokų krėtimą galima numanyti, kodėl jis laikomas netinkamu. Etiškai kur kas neutralėnis yra lietuvių kalbos frazeologizmas „juokų krėtimas“, apimantis išdaigų darymą, juokavimą, pokštavimą – taigi ir šmaikštumą.

SUBTILUS ŠMAIKŠTUMAS

Mintis, šmaikščiai laiku išreikšta, yra kaip sidabru inkrustuoti auksiniai obuoliai.
Pat 25, 11

Stagirietis taktiškai juokaujančius vadina „linksmomis draugijoje ir mitriais gerąja to žodžio prasme“ (Aristotelis 1990: 142, 1128a) arba, kaip pažymi Špidlíkas, tiesiog „šmaikščiais“ (gr. *eutrápeloι*) (Špidlík 2007: 212). Sąvoka „šmaikštus“ dar reiškia ir „sąmojingas“, „žaismingas“, „taiklus“, „lankstus“, „smagus“, „grakštus“, „smailus“, „vikrus“, „mitrus“, „greitas“. Šmaikštumas palydi džiaugsmą, jį išreiškia (Ps 33, 3).

Platono veikale „Puota“ pasakojama, kaip Sokratas, pakviestas pas Agatoną pietų, „išsipustęs“ (išsiprausęs ir apsiavęs kurbėmis), kad „gražus nueitų pas gražų“, sutikęs Aristodemą sužinojo, kad ir

šis norėtų eiti kartu, nors nėra pakviestas (Platonas 1968: 8). „Tad eime, – tarė Sokratas, – ir, iškreipdami patarlę, tarkime ją šitaip: „Gerieji eina puotauti pas gerąjį ir neprašyti“ (ten pat). Sokratas jam būdingu stiliumi šmaikščiai sužaidė žodžiais. Patarlė buvo tokia: „Gerieji eina pas geruosius puotauti neprašyti.“ Sokratas pasakė jį kvietusiojo vardą *Agathon*, perkėlęs žodžio „gerieji“ (*agathon*) kirtį į antrą skiemenį (ten pat: 257 – žr. 5 nuorodą). Lyg tarp kitko priminė, kaip Homeras „ne tik iškreipė“, „bet ir išniekino“ šitą patarlę: „jis privertė mažiau garbingą Menelają nekviestą ateiti į vaišes pas garbingesnę Agamemnoną“ (ten pat: 8). Dabar Aristodemą pradėjo nuogausti, kaip jis, menkas žmogelis, neprašytas eis į puotą pas išminčių, kuo pasiteisins So-

kratas, jį nusivedęs. Nusprendė nutylėti, kad šeimininkas jo nepakvietė, bet prisipažinti, kad yra Sokrato pakviestas, ir leidosi į kelionę (ten pat). O atsitiko taip, kad Sokratas kelyje užtruko – sustojo kaimyno priebutyje¹⁰, tad Aristodemas atėjo vienas (ten pat: 9). Buvo draugiškai sutiktas, nors Agatonas ir pasiteiravo, kodėl šis neatsivedė Sokrato (ten pat).

Senajame Testamente aptinkame daug šmaikščių posakių, įvardijančių labai rimtus dalykus: išrinktosios tautos (Viešpaties vynuogyno) (Iz 5, 5–7) ir Moabo regiono (Iz 15, 9) sunaikinimą, stabų (arba svetimų dievų) garbinimą (Iz 65, 5; Iz 65, 11–12) ar karaliaus Zedekijo nuovokos stoką (Jer 23, 1–8). Turtinga hebrajų kalba ypač paranki žodžių ir minties žaismui¹¹. Apie tai dar bus kalbama šiame straipsnyje.

Panašiai kaip Sokratas, būties sunkiui ir asmeninei egzistencinei laikysenai blogio (grėsmės) akivaizdoje išreikšti Senojo Testamento pranašai pasitelkia ironiją¹². Taip mėginama sukresti nesusipratėlius, kad šie atsitokėtų ir pakeistų savo elgesį. Ironijos meistras Sokratas taikė apsimestinio nežinojimo techniką, atidengdamas neadekvačius dalykus ir suteikdamas jiems komišką atspalvį. Ksenofontas aprašo jo šmaikštų pokalbį su

Hipiju Elėjiečiu¹³. (Beje, pastarasis neiškentęs „įsibrovė“ į Sokrato diskusiją su kitu žmogumi.)

Tai išgirdęs, Hipijas, pašiepdamas Sokratą, įsiterpė:

– Tai tu, Sokratai, tebešneki vis tą patį, ką jau kadai kadžių esu iš tavęs girdėjęs.

– Taip, brangusis Hipijau, tačiau dar siaubingiau yra tai, kad visą laiką šneku ne tik apie tą patį, bet ir tą patį. O tu, būdamas visažinis, tikriausiai niekada apie tą patį nesakai to paties?

– Kas tiesa, tai tiesa, aš tai bent stengiuosi visada pasakyti ką nors naujo, – atsakė tas.

– Nejaugi ir apie tai, ką puikiai žinai? – nusistebėjo Sokratas. – Sakysim, kam nors paklausus, kiek ir kokių raidžių yra žodyje „Sokratas“, anksčiau būtum atsakęs vienaip, o dabar mėgintum pasakyti kitaip?

(Ksenofontas 1997: 195).

Ironišką Hipijo kaltinimą Sokratas saviironiškai modifikuoja (išplečia, papildoma nauju turiniu) ir gražina pačiam kaltintojui. Išradingai ir šmaikščiai pritaikęs *elenktikos*¹⁴ metodą lengvai išsisuka iš jam primestos komiškos padėties, ir į tokią pakliūva pinklių sumanytojas – pasiteisina *reductio ad absurdum*¹⁵ principas. Beje, ironijos rūbas tinka tiek lengvai pašaipai, tiek pasityčiojimui.

PAŠAIPA

Nerūpestingus, pašaipius ir prievartingus –
regėt *mus* tokius geidžia išmintis:
jinai juk moteris yra,
ji visad myli vien tik karį.
Nietzsche 1996: 110

Pašaipta reiškia rimtų dalykų ar asmenų pajuoką. Pašaipiais pavadinami nuo-

lat krizenantys (kikenantys), besijuokiantys, o pašaipūnas – žmogus, mėgstantis pašiepti. Psalmynas prasideda žodžiais: „Laimingas, kas atmeta nedorėlių patarimą, kas neina nusidėjėlių keliu ir nebendruoja su pašaipūnais“ (Ps 1, 1). Patarlių knyga atskleidžia, kad pašaipūnas

pasižymi sumanumo arba išminties stoka (Pat 9, 12; Pat 14, 6), koks jis išpuikęs (Pat 15, 12; Pat 21, 24), kaip sėja nesantiką ir sąmyšį (Pat 9, 7–8; Pat 22, 10; Pat 29, 8). Suprantama, kodėl išdidūs pašaipūnai vengia išmintingųjų – jie nemėgsta situacijų, kai patys būna pašiepiami ar pataisomi. Tokiame kontekste skaitome šio skyriaus pradžioje cituotas eilutes, persmelktas paties metafiziko žaizdų, kančių ir dvasinių kovų, atspindinčias sudėtingą ir prieštarinę asmenybę – jos subtilumą ir nirštą, bejėgiškumą ir ryžtą, genialumą ir beprotybę. Prisimename patarėlę: „Gydytojai, pats pasigydyk.“ O jeigu nerūpestingumas, pašaipos ir prievarta tikrai veda prie išminties, tai apie kokią išmintį mes kalbame? Šventasis Raštas byloja: „Šio pasaulio išmintis Dievo akyse yra kvailystė. Parašyta: *Jis sugauna protinguosius jų gudrybėje*“ (1 Kor 3, 19). Viešpats su žmogumi elgiasi taip, kaip šis nusipelno (Ps 18, 26–28).

Būsimasis Izraelio karalius Dovydas, persekiojamas tuometinio karaliaus Sauliaus (Saulius buvo ir Dovydo uošvis), į šį kreipiasi tokiais žodžiais: „Prieš ką yra išėjęs Izraelio karalius? Ką jis vejasi? Nustipusį šunį ar vienišą blusą?“ (1 Sam 24, 15). Charizmatiškajam Dovydui tikrai netrūko to „adekvataus savikritiškumo, savotiško savęs išjuokimo“, kuris spinduliuoja sveiką egzistencinę būklę (Liepuonius 2008: 84). Ir kas galėtų paneigti, kad būsimasis karalius nieko bendro neturi nei su pastipusiu šunimi, nei su blusa? Ilgas kreipinys, į kurį sudedama Dovydo ištikimybė, gailėstingumas, dievobaimingumas ir saviironija, suminkština valdovo širdį.

Antroje Karalių knygoje pristatoma istorija, kai pranašui Elišai einant keliu

„keletas paauglių išbėgo iš miesto ir ėmė iš jo tyčiotis“ (2 Kar 2, 23). Šis atsigręžęs juos prakeikė, ir keturiasdešimt du paaugliai buvo dviejų meškų sudraskyti (2 Kar 2, 24). Toks šokiruojantis pasakojimas parodo, kaip glaudžiai siejasi pašaipos ir papiktinimai. Šventajame Rašte mokoma nepapiktinti (1 Kor 8, 9; Lk 17, 2; Mk 9, 42; Mt 13, 41; Mt 16, 23; Mt 18, 6; Mt 18, 7; Rom 16, 17) ir nesipiktinti (Jn 16, 1; Lk 7, 23; Mt 11, 6).

Klemensas Aleksandrietis rašo: „Tai, kad žmogus yra gyvūnas, galintis juoktis, nesako, jog turi juoktis kiekvieną akimirką; juk arklys, kuris yra gyvūnas, galintis žvengti, nežvengia ir su reikalu, ir be reikalo“ (Klemensas Aleksandrietis: 185, cit. iš: Špidlík 2007: 213). Čia ir vėl tinka saiko (vidurio) taisyklė. „Kvailys juokiasi visu balsu, o išmintingas žmogus kukliai šypsosi“ (Sir 21, 20). Dar sakoma, kad „kvailys tik niršta ir juokiasi be saiko“ (Pat 29, 9).

Pranašas Elisas tyčiojasi¹⁶ iš Baalo pranašų: „Šaukite garsiau! Juk jis yra dievas! Arba jis yra užsisvajojęs, arba paėjęs į pakele¹⁷, arba keliauja, arba galbūt užmigęs ir turi būti pažadintas“ (1 Kar 18, 27). Panašiai pranašas Jeremijas kreipiasi į neištikimą tautą:

Tie, kurie sako medžio gabalui: 'Tu – mano tėvas!' ir akmeniui: 'Tu mane pagimdei!', man atgręžė nugarą, o ne veidą, tačiau, bėdai užėjus, šaukia: 'Ateik ir gelbėk mus!' Kurgi tie tavo dievai, kurių prisidirbai? Tegū jie ateina! Ar išgelbės jie tave, kai tu bėdoje? (Jer 2, 27–28).

*Quod licet Jovi, non licet bovi*¹⁸ – viešpats yra, kai aštriai, kandžiai juokauja Dievo žmogus – Jo ruporas (arba Pats Dievas), antraip, kai savo valia nusprendžiamą taip elgtis. Jeigu norisi sarkastiš-

kai paklausti: „Gal Nietzsche’s lūpomis prabilo Dionisas¹⁹?“, – reikia atsiminti, kad teks ir pačiam atsakyti: „O kas man leido šitaip pašiepti?“

Anot Aristotelio, „satyrikas ne viską sau leis, nes išjuokimas yra tam tikras

pažeminimas, o įstatymų leidėjai kai ką draudžia įžeidinėti, – jie turėtų taip pat drausti ir kai kurias satyros²⁰ formas“ (Aristotelis 1990: 143, 1128b). Tiesa, taip ir elgsis subtilus ir kilniaširdis žmogus, kuris „pats sau yra įstatymas“ (ten pat).

SĄMOJO STOKA

Linksma širdis yra geras vaistas,
o niūri dvasia džiovina kaulus.
Pat 17, 22

Aristotelis teigia, kad sąmojingumas²¹ ir sumanumas – labai vertingi bruožai, bet retas žmogus turi juos abu (Aristotelis 1990: 218, 1158a). Kaip tik tokias išimtis pristato straipsnyje pateikti pasakojimai.

Ir Šventasis Raštas (Koh 2, 1–2; Sir 30, 25), ir Aristotelis (Aristotelis 1990: 139, 1127a; 143, 1128b; 214, 1157a) išvelgia tiesioginę juoko ir malonumo sąsają. Pasak Stagiriečio, sąmojingi žmonės vienas iš kito gauna atpildą – malonumą (ten pat: 214, 1157a). Todėl jaunuoliai greitai susidraugauja, kai senieji, būdami „blogų ūpų“, nelinkę net bendrauti (ten pat: 217, 1157b). Beje, jaunystėje užsimezguosi draugystė ilgai tveria (ten pat: 214–215, 1157a).

Atrandame tokių Šventojo Rašto vietų, kuriose senatvė susiejama su išmintimi (Išm 4, 9) ar kilnumu (2 Mak 6, 23), ir tokių, kur sakoma, kad „per trumpą laiką išstobulėjusi jaunystė pasmerks ilgą nedorėlio senatvę“ (Išm 4, 16). Pasitaiko, kad ir sumanumas pasiekiamas jaunystėje (1 Kar 11, 28), ir senatvė būna laiminga (Pr 25, 8). Be laiko pasendina gėdingas gyvenimas, kai nedorėliai „tik

tūžta širdyje“ (Job 36, 13–14), kitaip tariant, pavydas, pyktis ir krimtimasis (Sir 30, 24). Yra žmonių, kurie „visada niurzga, nepatenkinti savo dalia“ (Jud 1, 16).

Tokį žmogų, kuris tik „raukosi dėl visko“, Aristotelis pavadina „mulkiu“ (Aristotelis 1990: 143, 1128b). „Mulkiš“ reiškia ir „kvailys“, „žioplys“, „neišmanėlis“, ir „nuolat verkiantis“. Mulkiš niekuo neprisideda prie situacijos: nesugeba nei sveikai reaguoti, nei pakeisti. Žmonės, „kurie ir patys nemoka prajuokinti, ir raukosi, kai kiti juokus krečia, yra nuobodūs ir stuobriai“ (ten pat: 142, 1128a). Šiandien toks socialinis nelankstumas, nesugebėjimas prisitaikyti prie besikeičiančio gyvenimo ritmo ar komunikacijos sąlygų, sustingęs protas, mąstymo rigidiškumas, „kaulėtumas“ („mechaniskumas“), neadekvatumas, vėlavimas (nepataikymas į ritmą) siejami su psichikos sutrikimais (Liepuonius 2008: 85). Ir tai suprantama, nes gebėjimas juokauti yra viena esminių *homo sapiens* kritiškos sąmonės savybių – „stokojantis humoro jausmo žmogus neturi kažko substancialaus – to, kas jį daro žmogumi“ (ten pat: 83–84). Gebėjimas juokauti ir suprasti humorą yra ne tik intelekto, bet ir žmogiškosios egzistencijos (adaptacijos, buvimo) rodiklis (ten pat: 84).

MALONUMAS IR PADORUMAS JUOKAUJANT

Geras žmogus iš gero lobyno iškelia gera.
Mt 12, 36

Aristotelis sako, kad mandagus²² žmogus tam tikrus dalykus sugeba pasakyti ir išklaudyti su humoru²³ (ten pat: 142, 1128a), o grubus juokdarys linkęs kalbėti „tokius dalykus, kurių padorus žmogus negalėtų kalbėti – kai ko net nenorėtų girdėti“ (ten pat: 143, 1128b). Skiriasi kilnaus ir žemo žmogaus juokavimas, išauklėto ir neišauklėto žmogaus juokas (ten pat: 142, 1128a). „Tai galima pastebėti senose ir naujose komedijose: senosios komedijos poetai juoku laikydavo nešvankumą, o naujosios komedijos poetai – veikiau mandagią užuominą. Padorumo atžvilgiu tai nemažas skirtumas“ (ten pat).

Kalbant apie juokų krėtimą, galima pasitelkti Stagiriečio pateiktą malonumų aptartį. Yra žmonių, kurie malonumais džiaugiasi mažiau negu dera, nes nesilaiko proto nurodymų (ten pat: 202, 1151b), arba koks nors sutrikimas jiems kliudo suprasti ir džiaugtis (pavyzdžiui, neurozė – žr. Liepuonius 2008). Tai tinka stuobriams, niurzgliais, nuobodoms ir visiems, stokojantiems humoro jausmo ar gyvenimo džiaugsmo.

Kitas nesaikingo mėgavimosi malonumais atvejis – nesusivaldantis žmogus, „panašus į valstybę, kuri visa, kas reikia, teisingai nutaria, leidžia puikius įstatymus, bet jų netaiko“ (Aristotelis 1990: 203, 1152a). Toks apibūdinimas tikėtų juokdariusiui, kuris tarsi ir žino padoraus ar mandagaus elgesio principus, bet elgiasi „kaip miegantis ar girtas“ (ten pat). Jis gali būti išradingas, bet nėra supratingas

(ten pat: 202–203, 1152a). „Nesusivaldymas yra skubotumas, o kita vertus – bejėgiškumas“ (ten pat: 199, 1150b). Nepajėgdamas atsispirti malonumui krėsti juokus, nesivaldantis juokdarys kaskart nusivilia ir gailisi dėl savo elgesio.

Blogas žmogus – nedorėlis arba ištvirkėlis – „yra panašus į valstybę, kuri laiko si įstatymų, bet blogų“ (ten pat: 203, 1152a). Ištvirkėlis taip elgiasi iš išitikinimo (ten pat: 200, 1151a). Pasak Aristotelio, „įžeidinėjantis dėl žūlumo jaučia malonumą“ (ten pat: 197, 1149b). Piktavališkai juokaujantis mėgaujasi savo pranašumu; dar daugiau – pašaipas, prievartą ar abejingumą jis priskiria išminčiai.

Nesusivaldymas gali peraugti į piktavališkumą – gimęs įprotis (yda) ilgainiui pasidaro juokaujančiojo prigimtimi, perkeičia jo esmę (ten pat: 203, 1152a). Nesusivaldančiojo priešingybė yra susitvardantis (ten pat: 198, 1150a), o ištvirkėlio – santūrus žmogus (ten pat: 200, 1151a).

Drovumas „pasireiškia panašiai kaip baisių dalykų baimė“ (ten pat: 143, 1128b). Kai apsisprendžiame daryti gera ir taip elgiamės, kai nedarome to, kas bloga, atsiranda padorumas. „Galėtum manyti, kad drovumas yra padorus dalykas: juk jei darysi blogai, gėdysies“ (ten pat: 144, 1128b). Stagirietis demaskuoja tokią iliuziją: „Jeigu gėdos neturėjimas, t. y. nesigėdijimas daryti blogus darbus, yra blogas dalykas, tai dėl to gėdinimosi daryti tokius darbus dar negalima laikyti padorumu“ (ten pat: 144, 1128b).

Subtiliai atskleidamas padorumo ir drovumo perskyrą (ten pat: 143–144, 1128b), Aristotelis išryškina svarbų juokų

krėtimo dėmenį. Susivaldymas, kylantis iš nesugebėjimo, baimės ar gėdos, nėra dorybė ar padorumas. Psalmė byloja: „Nedorėlis bėga, nors niekas jo nesiveja, o teisusis yra drąsus kaip liūtas“ (Ps 28, 1).

Padorus susivaldymas dera su drąsa ir išmintimi, veda į gyvenimo pilnatvę. „Nuo usnių niekas nerenka figū, o nuo erškėčio neskina vynuogių“ (Lk 6, 44). Tik geras medis duoda gerus vaisius – tik iš gero prado gimsta geri dalykai. Išauklėtas (padorus) žmogus pasižymi tokia juokavimo kultūra, kurią laiduoja apsisprendimas už gerį ir jo vykdymas.

Šioje vietoje vertėtų prisiminti, ką Blaise'as Pascalis vadina „širdies tvarka“. „Širdis turi savo tvarką. Protas turi savą,

kuri veikia pagal principus ir įrodymus. Širdies tvarka kitokia. Kad būtume mylimi, neįrodinėjame tvarkingai pateiktomis meilės priežastimis – tai būtų juokinga“ (Pascal 1997: 93; 283 fragmentas). Širdies tvarka kyla iš gyvenimo supratimo ir apima visą gyvenimą – ji yra žmogaus gyvenimo tvarka. „Klausiamo vien ausies, kai trūksta širdies“, – apgailėtauja Pascalis (ten pat: 19; 30 fragmentas). Taigi sveikos (pilnos gyvybės ir gyvenimo, nepadalintos) širdies tvarka savaime „surikiuoja“ gėrybes ir dorybes: savo vietose atsiduria drąsa ir susivaldymas, rimtumas ir šmaikštumas – nušvinta malonumo ir padorumo teritorijos, ryškėja juokų krėtimo ribos.

IŠVADOS

Juokavimo reiškinių analizei padeda bendros taisyklės, Aristotelio gautos iš vidurio (saiko) principo ir galiojančios visiems malonumams. Stuobriui būdingas malonumų ignoravimas, nesusivaldantis juokdarys „kaip miegantis ar girtas“ elgiasi bejėgiškai, o piktavališkai juokaujantis „laikosi blogų įstatymų“, atsiduria nedorėlių, begėdžių, ištvirkėlių gretose ir dėl to nesigaili.

Nors gebėjimas juokauti yra žmogiškosios substancijos bruožas, jo intelekto ir egzistencijos rodiklis, retai sutinkamas sąmojingas ir sumanus žmogus. Kvailumu pasižymi stuobriai, nesivaldantys, piktavališkai juokaujantys, išdidūs pašaipūnai, patys bijantys pajuokos ir vengiantys išmintingųjų. Tik savikritiškas žmogus sėkmingai išlaiko sumanumo ir sąmojingumo testą.

Drovumas skiriasi nuo padorumo ir nuo į jį reguliuojančio sąmoningo susivaldymo. Padorumas, derantis su drąsa ir išmintimi, negali kilti iš baimės, gėdos ar negalės. Tai galioja ir krečiant juokus, ir susivaldant. Padoraus žmogaus vidinė tvarka – jo gyvenimo, jo „širdies tvarka“ – suponuoja juokavimo kultūrą, o juokavimo raiška reprezentuoja padorumą.

Krečiant juokus būtinas subtilus tikslumas, panašiai kaip šaudant į judantį taikinį – greitai, adekvati, tiksli, žaisminga, šmaikšti reakcija į tikrovę. Antrasis reikalavimas – geranoriškumas: nėra moralinio pateisinimo piktavalei ar destruktvyviai pašaipai, o siekiant priversti atsitokėti neišmanančius ar blogai besielgiančius galima pasitelkti pikta ironiją ir kandų sarkazmą.

Literatūra

- Aristotelis. 1990. *Rinktiniai raštai*. Iš senosios graikų k. vertė J. Dumčius, M. Ročka, V. Sezemanas. Vilnius: Mintis.
- Chrissyavgis John. 2011. *Dykumos širdyje: Dykumos tėvų ir motinų dvasingumas*. Iš anglų k. vertė I. Venskevičiūtė. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Klemensas Aleksandrietis: *Paedagogus*, 2, 5, PG 8, 448; CCS 1, cit. iš: Chrissyavgis John. 2011. *Dykumos širdyje: Dykumos tėvų ir motinų dvasingumas*: 213. Iš anglų k. vertė I. Venskevičiūtė. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Ksenofontas. 1997. *Atsiminimai apie Sokratą*. Iš senosios graikų k. vertė V. Kazanskienė. Vilnius: Pradai.
- Liepuonius Arvydas. 2008. Juokas kaip neurotikos nerimo raiška ir emancipacijos šansas (pagal H. Bergsono koncepciją), *Logos-Vilnius* 55: 82–88.
- Nietzsche Friedrich. 1996. *Apie moralės genealogiją*. Iš vokiečių k. vertė A. Tekorius. Vilnius: Pradai.
- Pascal Blaise. 1997. *Mintys*. Iš prancūzų k. vertė A. Tamošaitis SJ. Vilnius: Aidai.
- Platonas. 1968. *Dialogai*. Iš senosios graikų k. vertė M. Račkauskas. Vilnius: Vaga.
- Saulius Tomas. 2015. Kritinio mąstymo ugdymas – ar tai naujoji sofistika? *Logos-Vilnius* 85: 134–144.
- Špidlík Tomáš. 2007. *Krikščioniškųjų Rytų dvasingumas*. Iš italų k. vertė A. Venskauskaitė. Vilnius: Dialogo kultūros institutas.
- Vasiliauskaitė Nida. 2008. Juoko teorijos juok(in-gum)as: pro et contra Henri Bergson, *Logos-Vilnius* 55: 74–81.

Nuorodos

- ¹ Čia turima omenyje Bergsono juoko teorija, išdėstyta traktate *Apie juoką (Le rire, 1900)*. Deja, sumanyta kaip atskira intuityvistinės filosofijos dalis, jos principams nepaklūsta (Vasiliauskaitė 2008).
- ² Abiejuose straipsniuose nagrinėjamas Bergsono paradigmos. Vienas (Liepuonius 2008) skirtas juoko psichoanalizei, kitas (Vasiliauskaitė 2008) – „juoko formulės“ kritikai.
- ³ Plėtodamas vidurio taisyklę veikalė „Nikomacho etika“, Aristotelis ne tik kalba apie trūkumą ir perteklių kaip nedorybę, bet ir susieja paskiras nedorumo atmainas. Pavyzdžiui, ištvirkavimas (malonumų perteklius) dažnai dera su švaistūniškumu (ydinga nuostata pinigų ar turto atžvilgiu) (Aristotelis 1990: 126, 1121b). Panašiai ir mus domina, kaip ir kiek galima juokų krėtimo refleksija tokiaime plačiame etiniame-aksiologiniame kontekste.
- ⁴ Tomášas Špidlíkas SJ (1919–2010) – čekų kilmės jėzuitas, kardinolas (2003), teologas, mokęs Bažnyčią „kvėpuoti abiem plaučiais“ – kurti Vakarų ir Rytų tradicijų sintezę.
- ⁵ Šv. Bazilijus Didysis (330–379) – retorikos dėstytojas, atsiskyrelis ir vyskupas (370), sudaręs kelių vienuolynų statutus, Bažnyčios mokytojas (lot. *doctores ecclesiae*).
- ⁶ Ibn Sabā – XIII a. pabaigos koptų teologas.
- ⁷ Šv. Klemensas Aleksandrietis (tikr. *Titus Flavius Clemens*) (apie 150–215) – krikščionių teologas, filosofas, Bažnyčios Tėvas, Origeno (apie 185–254) mokytojas.
- ⁸ Šv. Antanas Egiptietis (apie 250–356), dar žinomas kaip *Antanas Didysis ar Dykumų Antanas*.
- ⁹ „Linksmas žvilgsnis – pažodžiui: akių šviesa, t. y. linksmas žvilgsnis žmogaus, atnešusio gerą žinią“ (Ps 15, 30 komentaras).
- ¹⁰ „Puotoje“ apie Sokratą rašoma: „Toks jo įpratimas: sustos kitąsyk kur ir stovi“ (Platonas 1968: 10). Sustingimu ar katatoniu stuporu išoriškai pasireiškėdavo Sokrato susitikimai su dievybe. Kaip rašoma Platono veikalė „Kritonas“, pats Sokratas prisipažįsta, kad jame „pasireiškia kažin kokia dievybė ar demonas“ (ten pat: 108). Miegantį jį pamokydavo sapnai, budintį – vidinis „demonas“ (ten pat: 262 – žr. dialogo „Puota“ 52 nuorodą).
- ¹¹ Pranašas Jeremijas mini „budriojo medžio šaką“ (Jer 1, 11). Kalbama apie migdolą, kuris pirmiausia iš visų medžių sužydi pavasarį, tarsi žiemą nebūtų miegojęs. „Hebrajiškasis vardas sudaro žodžių žaismą: *šaqed* – migdolo medis ir *šoqed* – aš budžiu“ (Jer 1, 11 komentaras).
- ¹² Ironija (gr. *eironeia*) – posakis, kontekste įgyjantis priešingą reikšmę tiesioginei.
- ¹³ „Hipijas Elėjietis (apie 400 m. pr. Kr.) – garsus senovės graikų sofistai, pasižymėjęs nepaprastu iškalbingumu, atmintimi, matematikos ir astronomijos žiniomis. Jis sudarė olimpiadų nugalėtojų sąrašą, turėjusį didelę reikšmę grai-

- kų chronologijai. Platono dialoguose („Protagoras“, „Hipijas Didysis“, „Hipijas Mažasis“) jis atsiskleidžia kaip tuščiakalbis ir pagyrūnas“ (Ksenofontas 1997: 239 – žr. ketvirtos knygos 6 nuorodą).
- ¹⁴ *Elenktikos* (gr. *élenchos* – „auditas“) metodas yra vienas iš dažnai naudojamų Sokrato dialektikos įrankių. „Gregory’io Vlastoso aiškinimu, elenktinis metodas apima tokius pagrindinius etapus: 1) Sokratas pateikia klausimą, į kurį atsakydamas pašnekovas išsako savo asmeninę nuomonę (tezę *t*) aptariamam klausimui; 2) Sokratas ironiškai prisipažįsta, kad pašnekovo nesupranta, ir pašnekovui tenka išsakyti papildomus teiginius pokalbio tema (propozicijas *p*, *q*, *r* ir t. t.); 3) Sokratas parodo, kad pradžioje išsakyta pašnekovo nuomonė (tezę) logiškai prieštarauja jo papildomiems teiginiams (netiesa, kad propozicijos *t*, *p*, *q*, *r* ir t. t. esti teisingos); 4) leidžiama suprasti, kad teisinga yra pradinės nuomonės priešingybė (antitezė *ne-t*)“ (Saulius 2015: 141 – daugiau žr. Vlastos Gregory. 1994. *Socratic Studies*: 11, 17. Cambridge: University Press).
- ¹⁵ *Reductio ad absurdum* („suvesti į nesąmonę“) – argumentavimo būdas, kuriuo siekama įtvirtinti įtarimą iš jo paneigimo išvedant absurdą (nesąmonę, kvailystę), tokiu būdu teigiant, kad tezė turi būti priimta, nes jos atmetimas nepagrįstas (neatlaiko kritikos). Jei žinome ar numanome, kad teiginys *A* yra teisingas, bet oponentas primygtinai siūlo jam priešingą teiginį *B*, specialiai pasirenkamas *B* ir toliau nuosekliai samprotaujama tol, kol paaiškėja, kad *B* yra klaidingas (absurdiškas), kitaip tariant, sužlugdo pats save. Taip apginamas teiginys *A*.
- ¹⁶ Pranašo Elijo pasityčiojimas iš Baalo pranašų yra sarkastiškas. Sarkazmas – pikta, kandi pažuoka, pagrįsta kalbančiojo pranašumu prieš tą, apie kurį jis kalba arba į kurį jis kreipiasi.
- ¹⁷ *Paėjęs į pakelę* – eufemizmas, reiškintis *paėjęjo nusilengvinti* (1 Kar 18, 27 komentaras).
- ¹⁸ Lot. *Quod licet Jovi, non licet bovi* – „kas leidžiama Jupiteriui, neleidžiama jaučiui“.
- ¹⁹ Turimas omenyje vynuogių, vyndarystės, vaisingo gamtos gyvenimo, šėlo, ekstazės dievas Dionisas (gr. *Dionysos*) graikų mitologijoje (romėnų mitologijoje jį atitiko Bakchas (lot. *Bacchus*)).
- ²⁰ Satyra (lot. *satur* – „prisotintas“, „užpildytas“, „aprupintas“) – kūrinys, kuriame, pasitelkus ironiją, sarkazmą, parodiją ir kitas išraiškos priemones, šaipomasi iš asmeninių ar visuomeninių ydų, silpnybių ir trūkumų.
- ²¹ Šamojis – proto aštrumas, miklumas, šmaikštumas, humoras, juokas.
- ²² Mandagus – gražaus elgesio, gražių manierų. Indoeuropietiška šaknis (*men*) siejama su žodžiais *minti*, *manyti*, *mąstyti*; mandagumui reikia išmanymo, žinojimo, kaip elgtis yra tinkama, o kaip netinka. Rusų kalbos žodis *вежливый* (*mandagus*) siejamas su *ведать* (*žinoti*, *jausti*, *patirti*, *suprasti*, *vadovauti*).
- ²³ Humorą (angl. *humour*) – gebėjimas juokinti, linksminti, kurti pramogą, pastebėti ir išryškinti tikrovės aspektų komiškumą.